

JOHANNES AAVIK EESTI KEELE EMOTSIOONISÕNAVARA RIKASTAJANA. 100 AASTAT HILJEM

Kadri Remmet (Tartu)

Kõigepealt sellest, miks ma sellise teema valisin ja kuidas oma uurimust planeerisin, siis emotsiooni ja emotsioonisõnavara mõistest ning lõpuks, kuidas oma töö läbi viisin ja millised tulemused sain.

MIKS?

Möödunud sajandi algul toimunud keeleuudenduse käigus rikastati suurel määral muuhulgas ka meie emotsioonisõnavara. Kuna nüüdseks on sellest möödunud pea sada aastat, tundus paslik uurida, mis on toona soovitatud sõnadest saanud ehk kuivõrd keeleuudendus tundekeele osas õnnestus. Täpsemalt uurisin emotsioonisõnu, mida soovitas kasutusele võtta Johannes Aavik. Oli huvitav vaadata, milliste emotsioonide osas tema arvates eesti keel enam rikastamist vajab ja milline on nende sõnade olukord praegu.

Töö eesmärk oli välja selgitada, milliseid sõnu Johannes Aavik soovitas emotsioonide kirjeldamiseks kasutusele võtta, milliste emotsioonidega seostuvaid sõnu ta enim soovitas ja kui palju on nendest sõnadest ka tänapäeval sõnaraamatutesse jõudnud. Oletasin, et keeleuudenduse perioodil loodud emotsioonisõnavara hõlmas peamiselt emotsioonide peenemaid nüansse – põhiemotsioonide mittepõhinimetusi.

KUIDAS?

Selleks töötasin läbi Johannes Aaviku 1921. aastal ilmunud „Uute sõnade ja vähem tuntud sõnade sõnastiku“ ja võrdlesin selles leiduvaid emotsioonisõnu Eesti õigekeelsussõnaraamatu ÕS 2006“ ja „Eesti keele seletava sõnaraamatuga“. Kitsama hulga sõnadega viisin läbi ka küsitluse.

EMOTSIOONI MÕISTE

Psühholoogidel ei ole õnnestunud leida emotsioonile sobivat definitsiooni, kuid selles ollakse ühel arvamusel, et emotsioon on „organismi seisund, millega kaasnevad märgatavad kehalised muutused (hingamises, pulsis, näovärvis jne), mida subjektiivselt teadvustatakse mingi tundmusena (nt paaniline hirm), mille nimetamiseks on keeles oma sõna (hirm) ja mis tõukab mingil viisil tegutsema (põgenemine)“ (Allik 1997:132).

Psühholoogid eristavad kuut põhiemotsiooni: hirmu, kurbust, rõõmu, üllatust, viha ja vastikust (Allik 1997:132). Põhiemotsioonidel on universaalsed näoväljendused. Ene Vainik on uurinud eestlaste emotsioonisõnavara ja jõudnud järeldusele, et eestlaste kujutluses kuulub põhiemotsioonide hulka ka armastus. Psühholoogid armastust emotsiooniks ei loe, kuna sel puudub kundel näoväljendus. Vainiku uurimusest aga ilmneb, et eestlastele meenub esmajärjekorras neli peamist emotsiooni: rõõm, viha, kurbus ja armastus. (Vainik 2001: 59-60)

EMOTSIOONISÕNAVARA MÕISTEST

Kõige laiemas mõttes kuuluvad emotsioonisõnavara hulka kõik leksikaalsed üksused, mis kuidagi emotsioonidele viitavad. Emotsioonisõnavara saab jagada kahte suurde rühma: ekspressiivideks ja deskriptiivideks.

Ekspressiive kasutatakse vahetult emotsioonide väljendamiseks. Ekspressiivsed väljendid järgnevad neid põhjustanud emotsioonile kas vahetult või samaaegselt, seetõttu sõltuvad nad suures osas kontekstist. Mõnikord võivad ekspressiivid viidata konkreetsele emotsioonile (*fuih!* annab märku millestki ebameeldivast), kuid ei pruugi seda teha (*kurat!* võib tähistada nii pettumust, viha kui ka kurbust).

Deskriptiivid määratlevad või kirjeldavad mingisugust emotsiooni (nt *meeleheide*, *joovastus*), deskriptiivi ja emotsiooni vahel ei pea olema ajalist ega põhjuslikku seost. Deskriptiivid jagunevad kaheks: otsesteks ja piltlikeks väljenditeks. Otseste deskriptiivide alla kuuluvad emotsiooninimetused, nende peamine ülesanne ongi emotsioone tähistada, samas määravad need ka emotsiooni „tugevusastme“ (nt *nukrus*, *kurbus*, *masendus lein*). Piltlike väljendite hulka kuuluvad fraseologismid. Ka neid saab omakorda jagada kahte rühma: metafoorsed ja metonüümilised. Metafoorsete väljendite puhul tuuakse tähendus ühest valdkonnast teise (nt *seitsmendas taevas*), metonüümiliste

puhul tuuakse organismi muutuse juures välja üks iseloomulik joon (*tegi suured silmad*). (Vainik 2001: 5-6; Kövecses 2000: 2-6)

Otsesed emotsiooninimetused saab jagada põhinimetusteks ja mittepõhinimetusteks. Esimeste hulka kuuluvad eesti keeles *viha*, *armastus*, *rõõm* ja *kurbus*. Mittepõhinimetused on spetsiifilisemad ja täpsemad, kirjeldades paremini emotsiooni tugevusastet või ka kestvust. Mittepõhinimetuste hulka kuuluvad ka hirmu, häbi, pettumust ja teisi emotsioone kirjeldavad nimetused. (Vainik 2002: 546)

JOHANNES AAVIKU SOOVITATUD EMOTSIOONISÕNAD

TÖÖ KÄIK

Esialgu kirjutasin välja kõik sõnad, mis olid minu arvates vähegi emotsioonidega seotud. Kokku oli neid sõnu üle viiesaja. Eraldi üksustena käsitleti ka samatüvelisi ja tähenduselt sarnaseid sõnu. Kuna töö eesmärk oli uurida just otseseid emotsiooninimetusi, siis oli vaja sõnu testida, et nende arvu piirata ja selgitada välja sobivad. Testid olid lünklausetes vormis, iga sõnaliigi jaoks oli omaette testlause, mistõttu oli esmalt tarvis määrata sõnaliigid.

Nimisõnade testimiseks oli lause „Ma tunnen praegu X-i.“ (X märkis testitavat sõna). Nt „*Ma tunnen praegu hõllandust.*“ (*hõllandus* 'igatsus, ihkamine, isu')

Omadussõnade väljaselgitamiseks oli kaks testlauset: „Ma olen X. ja „Ma tunnen ennast X-na, emotsioonisõna pidi olema sellena tuntav mõlemas lauses. Nt „*Ma olen jallis.*“ „*Ma tunnen ennast jallina.*“ (*jallis* 'armukade')

Verbide testimise aluseks võeti verbist tuletatud nimisõna. Testlauseks oli „X-mine on sisemine tunne, mida teised ei pruugi märgata.“ „*Lembimine on sisemine tunne, mida teised ei pruugi märgata.*“ (*lembima* '(hellasti) armastama (teist sugupoolt)')

Kausatiivsete verbide jaoks oli samuti eraldi testlause – „X-mine on kelleski teises X-tunde tekitamine.“ („*Pelutamine on kelleski teises pelu-tunde tekitamine.*“ (*pelutama* 'hirmutama, kohutama')

Alles jäi 190 sõna. Emotsioonisõnade kategooria sisulisest laiendamisest parema ülevaate saamiseks oli tarvis analüüsida ka sõnatüvesid. Neid sain kokku 128. ÕS-is on neist 81 tüve ja EKSS-is 98 tüve.

Pärast testimist jaotasin sõnad gruppidesse selle alusel, millise emotsiooniga on nad seotud. Kokku sain 13 rühma (kurbus, hirm, viha, vastikus, rõõm, iha, tusk, armastus, üllatus, julgus, huvi, emotsioonide varjamine, ärevus).

Kõige suurema grupi moodustasid kurbusega seotud sõnad, neid sõnu oli lausa 40. Sellesse gruppi kuulusid nt *ahastus* ja *masendus*. Teised suuremad grupid olid hirmu (*heidutama*) ja vihaga (*raev*) seotud sõnad. Neid oli vastavalt 30 ja 23.

Selleks, et paremini aru saada, kuivõrd Aavik emotsioonisõnavara sisuliselt laiendas ja kui hästi see tal ka õnnestus, vaatasin, kui palju on sõnaraamatutesse jõudnud just tüvesid. 128 tüvest on ÕS-is 81 (63,3%) ja EKSS-is 98 (76,6%). Seega läks Aavikul eesti keele emotsioonisõnavara rikastamine korda. Kõige rohkem oma sõnastikes kurbuse, hirmu ja vihaga seotud tüvesid.

SÕNADE PÄRITOLUST

Aaviku kõige olulisemaks allikaks oli ikkagi meie oma emakeel. 190 sõnast 56 olid tolleks ajaks juba keeles olemas, kuid polnud veel väga laialdaselt tuntud. Samuti soovitas ta laiemalt kasutusele võtta palju murdesõnu (46). Palju oli ka soome laene (44), lisaks sõnu, mis olid olemas nii soome keeles kui ka mõnes eesti keele murdes (13). Kunstliku tüvega emotsioonisõnu oli vaid neli. Veidi oli ka kaugematest keeltest laenatud sõnu. Kõige paremini on kodunenud need sõnad, mis olid juba siis keeles olemas (76,8%). Soome laenudest ja murdesõnadest on kodunenud umbes pooled.

KÜSITLUS

Et kontrollida, kui hästi praegused keelekasutajad Aaviku pakutud emotsioonisõnu tunnevad, viisin läbi küsitluse, millesse valisin 15 sõna. Nendest kolmandik ei ole tänapäeval sõnaraamatutesse jõudnud, kolmandik on küll sõnastikes, kuid mitte väga laialdaselt tuntud ja kolmandik praeguseks üsna hästi tuntud. Jälgisin ka seda, et sõnu

oleks igast suuremast emotsioonigrupist. Küsitlus viidi läbi interneti teel. Vastajad pidid vabas vormis kirjutama, mida etteantud sõnad nende meelest tähendada võiksid.

Sämpsatus – segaseks-minek (kohkumisest), kohkumus

Jallidus – armukadedus

Iletav – vastik, jälk

Kiuk – äge viha, ärritus

Nürbe – tusane, pahane, haavatud

Hõllandus – igatsus, ihkamine, isu

Ilutsema – rõõmus olema, lõbutsema

Tiiras – suguhimuline

Jõõr – himu, kiimalus

Hillitsema – tagasi hoidma, taltsutama

Kihk – kirg, iha; lõikav valu, valuhoog

Äng – rõhutud, surutud, kinnine olek, kitsikus

Vimm – kestev, küdev, kange viha

Uje – kartlik, arglik

Kummastama – imestama panema, võõrastama

Kokku osales 57 inimest vanuses 17 kuni 51 eluaastat, keskmine vanus oli 26,4 aastat.

Naisi oli 48 ja mehi 9.

Küsitluse tulemused olid ootuspärased: kui sõna on kasutusse läinud, siis ei valmista selle tähenduse kirjeldamine inimestele suuri raskuseid, kuid sõnaraamatutesse jõudmata sõnade tähendus on inimestele tundmata. Kui sõna on küll sõnaraamatutes olemas, kuid inimesed ei puutu sellega kuigi sageli kokku, siis teavad seda sõna vaid vähesed.

KOKKUVÕTE

Uuris Johannes Aaviku soovitatud emotsioonisõnavara – täpsemalt otseseid emotsiooninimetusi. Kinnitust leidis töö algul püstitatud hüpotees – rohkem sõnu on

põhiemotsioonide mittepõhinimetuste kohta. Põhjus võib olla selles, et Aavik tahtis, et eesti keeles saaks mõisteid edasi anda võimalikult detailselt.

Aaviku panus eesti keele emotsioonisõnavara rikastamisse on väga suur. Emotsioonisõnu sain kokku 190, nende hulgas oli 128 erinevat tüve, millest praeguseks on ÕS-is 81 ja EKSS-is 98 tüve.

Peamiselt laenas ta sõnu eesti murretest ja soome keelest, kuid oli ka neid sõnu, mis tegelikult olid juba eesti kirjakeeles olemas.

Mõisteliselt koonduvad Aaviku emotsioonisõnad kolme peamise emotsiooni – kurbuse, hirmu ja viha – ümber. Kokku oli sõnu 13 emotsioonigrupist: kurbus, hirm, viha, vastikus, rõõm, iha, tusk, armastus, üllatus, julgus, huvi, emotsioonide varjamine, ärevus.

KIRJANDUS

Aavik, Johannes 1921. Uute sõnade ja vähem tuntud sõnade sõnastik. Teine parandet ja suuresti täiendat trykk. Tallinn: A. Keisermann'i kirjastus.

Allik, Jüri 1997. Psühholoogia lihtsusest. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

Kövecses, Zoltán 2000. Metaphor and Emotion. Language, Culture, and Body in Human Feeling. Cambridge: Cambridge University Press.

Remmet, Kadri 2012. Johannes Aavik eesti keele emotsioonisõnavara rikastajana. 100 aastat hiljem. Bakalauserusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.

Vainik, Ene 2001. Eestlaste emotsioonisõnavara. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas. <http://www.eki.ee/teemad/emotsioon/emotsioon.pdf>

Vainik, Ene 2002. Millest on tehtud eestlaste emotsioonisõnavara? – Keel ja Kirjandus 8, 537–553.